

TIMO MIETTINEN

Taantuma, sairaus, kriisi – talouden uusi anatomia

"Kun potilas sairastuu vakavasti, tarvitaan kiireellisesti lääkitystä. On määrättävä vahvoja ja invasiivisia särkylääkkeitä. Tartuntaa on vältettävä". "Särkylääkkeiden jakaminen on kuitenkin lopetettava ajoissa, mikäli potilaiden halutaan pääsevän takaisin jaloilleen". "Ennaltaehkäisevä lääkitys poistaa sairauden uusiutumisen riskiä".

Terveystieteiden tutkimuskeskukseemme nykytilan huomioon ottaen tällaiset lausunnot eivät ole kovinkaan harvinaisia. Elämme riskien minimoimiseen tähtäävässä itsehoitokulttuurissa, joka uskoo ennen muuta kemiallisten rohtojen ennaltaehkäisevään voimaan. Tästä epäpöyhästä allianssista todistavat myös ne lääkäreiden kertomukset, joiden mukaan internetin keskustelupalstojen myötä potilaiden omat diagnoosit – kuten myös vaatimukset lääkehoidon laadusta ja määrästä – koettelevat usein jopa modernin lääketieteen tiedollisia rajoja. Puoskarointi on tullut takaisin virtuaalisessa muodossa.

Yllä olevat lainaukset eivät ole kuitenkaan lääketieteen ammattilaisen (tai vaatimattomamman tohtorin) esittämiä. Ne lausui Euroo-

pan keskuspankin pääjohtaja Jean-Claude Trichet eurooppalaisen pankkialan konferenssissa (EBC), Frankfurtissa 20. marraskuuta 2009. Otsikolla "Kriisin jälkeen" järjestetty tapahtuma sai värikkäänä oraattorina tunnetun Trichet'n tukeutumaan lääketieteellisiin vertauksiin, joiden avulla hän pyrki osoittamaan rahoitussektorin riemun olevan ennenäikaista: vaikka akuutti hätä onkin ohi, elvytystä on jatkettava ainakin niin kauan kunnes potilaan elintoiminnot ovat saavuttaneet tasapainon.

Eräs taloustaantumien merkittäviä piirteitä onkin, että talousuutisia on yhä vaikeampi erottaa potilaskertomuksista. Keskustelun tilan valtaavat kriisit ja komplikaatiot, ja julkinen valta ottaa itselleen lääkärin roolin, jonka tehtävänä on tasapainoilla tervehtyttämisen ja elvyttämisen, leikkausten ja kivulioiden hätäratkaisujen välillä. Kadunmieskin alkaa kysellä talouden *voinnin* perään: milloin toipuminen alkaa?

Vaikka potilas itse – holtittomasti käyttäytyvä talousjärjestelmä – herättää kenessäkään varsinaista säälin tunnetta, on yksi asia kiistämätön: tapaamme ymmärtää talouden kehitystä

ja rakennetta ohjaavat lääketieteellisestä käytöstä omaksutut käsitteet ja selitysmallit. Vaikka nykyisessä taloustieteessä medikaalisten metaforien alkuperä ja rajoittuneisuus on varsin hyvin tiedossa, ohjaavat ne kuitenkin julkisen keskustelun kautta varsin vahvasti ymmärrystämme taloudesta.

Tässä artikkelissani haluan luoda lyhyen katsauksen prosessiin, josta olen käyttänyt nimitystä *talouden medikalisaatio*.¹ Tällä käsitteparilla olen halunnut kiinnittää huomiota erityisesti nykyisen taloudesta käytävän *julkisen keskustelun* vahvaan analogiseen luonteeseen: talouden kieli on yhä enemmän lääketieteellisten, erityisesti sairauten ja sen rinnakkaiskäsitteisiin liittyvien *vertausten* tai *metaforien* ohjaamaa. Tämä kehitys on toki ymmärrettävää, sillä nykyisen makrotaloustieteen teoriat ja käsitteelliset viitekehykset ovat monessa suhteessa vaikeasti lähestyttäviä. Samalla on kuitenkin ongelmallista, mikäli sitoudumme niiden käytön kautta ennalta rajattuun tai vahvan ideologisesti painottuneeseen ymmärrykseen talouden toiminnasta.

Olen taustaltani filosofi, ja lähestymistäpani emeritusprofessori Uolevi Lehtisen esittämään ”taantumaa haasteeseen” on tässä yhteydessä *käsitehistoriallinen*, mutta myös *käsitekriittinen*. Kuvaan artikkelissani ensin lyhyesti klassisen talousteorian ja lääketieteen yhteyttä, ja kiinnitän erityistä huomiota kriisin käsitteeseen. Argumenttini on, että vaikka tukeutuminen lääketieteellisiin vertauksiin oli ominaista sekä li-

beraaleille teoreetikoille että heidän vastustajilleen (esimerkiksi merkantilistit), jo varhainen talouden medikalisaatio palveli ennen muuta liberaalia traditiota, joka vastusti systemaattisesti kaikkia valtio-intervention muotoja. Tukeutuminen orgaanisiin käsitteisiin hämärsi myös taloudellisiin toimijoihin kytkeytyvää *vastuun ideaa*: taantumat miellettiin järjestelmän kiertokulkuun sisältyviksi luonnollisiksi tapahtumiksi. Kehitys on erityisen ongelmallinen suhteessa nykyiseen finanssijärjestelmään.

* * *

Lääketieteellisten käsitteiden ja kielikuvien soveltamisella talouteen on pitkä historiansa. Sen kenties keskeisimpänä vaiheena voidaan pitää 1600-luvulla alkunsa saanutta varhaisklassista talousteoriaa, joka nojasi kuvauksissaan merkittäviä edistysaskelia ottaneen lääketieteen uusiin löydöksiin. Varsinkin anatomian ja fysiologian alalla 1500–1600-luvut olivat nopean kehityksen aikaa, sillä antiikin ja keskiajan lääketiede (tai paremmin: *lääkärintaito*)² oli keskittynyt ennen kaikkea kehon ulkoisten vaikutusten tarkkailuun. Ruumiinnesteitä sisältävän mystisen mustan laatikon sijaan ihmiskehosta tuli ensimmäistä kertaa tarkan fysiologisen analyysin kohde.³

Kehitys näkyi lääketieteellisen terminologian kasvussa. Italialaisen Girolamo Fracastoron yleinen teoria tartuntataudeista (1546) toimi perustana useiden sairauksien – kuten malarian, kupan ja isorokon – analyysille. Britti-

¹ Medikalisaatiolla tarkoitetaan modernille ajalle ominaista kehitystä, jonka myötä yhä useampi inhimillisen elämän osa-alueista saatetaan lääketieteellisen tarkastelun alaiseksi. Oli kyse sitten ylensyönnistä, alkoholin liikakäytöstä tai mielipahasta, yhä useampi osa inhimillistä toimintaa diagnosoidaan sairauksiksi: liikalihavuudeksi, alkoholismiksi, masennukseksi. Ks. Artikkelini ”Talouden medikalisaatio häivyttää inhimillisen vastuun politiikasta”, Helsingin sanomat 13.8.2009

² Kreikkalainen lääketiede – *latrikē tekhnē* – ei ollut varsinaisen tieteen (*epistēmē*) piirissä, vaan sen laskettiin kuuluvan taitojen ja taiteiden (*tekhnē*) luokkaan.

³ William O. Coleman, ”The significance of John Locke’s medical studies for his economic thought”, teoksessa Peter D. Groenewegen (toim.), *Physicians and Political Economy: Six Studies of the Work of Doctor Economists*, London: Routledge, 2001, s. 26–47.

läinen William Harvey puolestaan esitti 1600-luvun alussa ensimmäistä kertaa kattavan teorian verenkierrosta. Muita merkittäviä löydöksiä olivat lihas- ja imukudosjärjestelmät (Rudbeck, 1653), hengitysjärjestelmä (Borelli, 1680) sekä ruuansulatusmekanismeja koskeneet analyysit. Koska uusilla käsitteillä ei ollut historiallista painolastia, ne tuntuivat sopivan neutraaleilta työvälineiltä uuden talousopin luomiselle.

Lääketieteellisten käsitteiden soveltaminen talouteen oli luonnollista yksinkertaisesti siitä syystä, että jo antiikin filosofiasta lähtien länsimainen ajattelu oli verrannut ihmisyyteen toimintaa ruumiiseen. Platonin ihannevaltio oli järjestetty ihmiskehoon paikantuvien sielunkykkyjen mukaisesti, ja myös keskiaikaiset *corpus politicus* -teoriat puhuivat luontevasti valtionpäämiehestä tai kansasta yhteisön vatsana. Keho ja orgaaniseen kokonaisuuteen liittyvät käsitteet ja kielikuvat kuvasivat monipuolisesti niitä eri tapoja, joilla talouden yksittäiset toimijat ovat suhteessa järjestelmän elävään kokonaisuuteen.

Yhteiskuntasopimusteoreetikkona tunnettu Thomas Hobbes oli itse asiassa ensimmäinen, joka vertasi rahaliikennettä ihmiselimestön verenkiertoon.⁴ Liberaalin tradition edustajana Hobbes puolusti mahdollisimman esteetöntä rahankiertoa, mutta korosti myös rahan kykyä säilyttää hyödykkeiden arvoa: samalla tavoin kuin verenkierron humoraalinen järjestelmä säätelee elimistön erittämiä aineita, myös rahan avulla voimme säännellä hyödykkeiden määrää – esimerkiksi säästämällä pahojen päivien varalle.

Uudet löydökset sopivat hyvin kuvaamaan yhä monimutkaisemmaksi käynnyttä kaupan-

käynnin rakennetta ennen muuta siksi, että markkinatalouteen perustuva oli olennaisesti epävakaampi kuin vanha feodaalijärjestelmä. Suljetussa järjestelmässä taantumat syntyivät lähinnä kuninkaan (tai muun suvereenin) pakolonastusten seurauksena, mutta vapaiden markkinoiden kohdalla laskusuhdanteiden alkuperä ei ollut lainkaan näin yksiselitteinen. Koska kokonaiskysynnällä oli ”selittämätön” taipumus jäädä jälkeen tarjonnasta, ajatus passiivisesti syntyvistä tartunnoista tai sairauksista näytti sopivan hyvin uuden talousteorian viitekehykseen.

Itse asiassa koko nykykeskustelun keskeisin symboli – *kriisi* – on alkuperältään lääketieteellinen. Alun perin ratkaisua, valintaa ja erotelua tarkoittanut klassisen kreikan termi *krisis* vakiintui Hippokrateen ja Galenoksen kirjoituksissa kuvaamaan sairauden ennakoitua käännekohtaa, jonka tulisi johtaa joko potilaan paraneamiseen tai vastaavasti taudin pahentumiseen. Latinaan sana *crisis* omaksuttiin yksinomaan tässä lääketieteellisessä merkityksessä, joka vielä 1800-luvulle asti hallitsi eurooppalaisia sanakirjoja.⁵ Metafora kulttuurin tai valtion kriisistä syntyikin vasta 1700-luvun historianfilosofian myötä.

Talouden kieleen kriisit saapuivat 1800-luvun alkupuolella. Markkinatalouden ja kriisin välisen liiton vakiinnutti kuitenkin varsinaisesti Karl Marx, joka näki kriisit kapitalistisen järjestelmän kiertokulkuun kuuluvana rakenteellisena piirteenä. Voittoasteen heilahteluista johtuvien kriisien sykli Marxin mukaan 10–15 vuotta (ei kovinkaan huono arvio!). On kiistanalaista, ajatteliko Marx kriisien syventymisen johtavan lopulta kapitalistisen järjestelmän perikatoon;

⁴ Thomas Hobbes, *Leviathan or the Matter, Form and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil*. Oxford: Basil Blackwell, 1955, s. 164

⁵ Reinhart Koselleck, ”Crisis”, (käänt. Michaela W. Richter), *Journal of the History of Ideas* 67.2 (2006), s. 357–400

joka tapauksessa myös monet hänen kriittikkonsa käsittelivät suhdannevaihteluita kriisin käsitteen kautta.

Lääketieteestä lainatut käsitteet eivät ainoastaan kuvanneet talouden kehitystä, vaan ne myös ohjasivat siihen kohdistettuja toimia. Klassiset talousteoreetikot nimittäin noudattivat jo Hippokrateen lääketieteestä tuttua periaatetta, jonka mukaan ”luonto parantaa itsensä”: taloudella on luonnollinen taipumus kohti tasapainotilaa, ja siksi julkisen vallan on häiritävä mahdollisimman vähän sen toimintaa.

Lääketieteelliset käsitteet eivät tosin perustelleet yksinomaan liberaalia talouspolitiikkaa. Myös monet protektionismin puolustajat vetosivat usein anatomisiin malleihin ja painottivat esimerkiksi hillityn ruokavalion – rajoitetun ja säännellyn kaupankäynnin – merkitystä.

Voidaan kuitenkin väittää, että talouden enenevä medikalisaatio auttoi enemmän sääntelyn vastustajia kuin sen puolustajia (kuten esimerkiksi 1600-luvun merkantilismia). Liberaalin talousopin erityispiirre nimittäin oli, että se pystyi niputtamaan yhteen lähes kaikki valtiollisen väliintulon muodot ja käsittelemään niitä talouden luonnollisen tasapainotilan horjuttamisena. John Locke (1632–1704) rinnasti markkinoihin kohdistuvan sääntelyn ruumiinnesteiden pidättämiseen; Pierre Boisguilbert (1646–1714) vertasi puolestaan verotusta ”sisäiseen verenvuotoon”, joka vakavaksi äityessään saattaa johtaa verenkierroksen totaaliseen seisahtumiseen.⁶ Kun Adam Smith lopulta esitteli teoriansa näkymättömästä kädestä, joka ohjaa markkinoita kohti niiden luonnollista tasapainoa, ei tässä ollut varsinaisesti mitään uutta: kyse oli kahden edeltävän vuosisadan aikana vakiintuneen maail-

mankuvan artikuloinnista (jonka Smith eittämättä teki varsin perusteellisesti).

* * *

Oma aikamme asettaa uusia haasteita talouden kielelle. Vaatimus ajatella uudelleen järjestelmän luonne on ilmeinen hetkellä, jolloin – kuten Jyrki Katainen totesi Savon Sanomien haastattelussa 8. syyskuuta 2009 – ”kukaan ei pysty jäsentämään, mitä tapahtuu ja mistä kaikki on lähtöisin”⁷.

Yhdysvalloista vuonna 2007 alkunsa saanut finanssikriisi ja sitä seurannut globaalin talouden kriisi näyttävät toki hallitsemattomilta kulkutaudeilta, ja ovat käynnistäneet valtavat elvytystoimet. Kuten Uolevi Lehtinen korostaa puheenvuorossaan, kriisin taustalla eivät kuitenkaan olleet hallitsemattomat komplikaatiot, vaan yksinkertaisesti kestäättömät inhimilliset ratkaisut: huono korkopolitiikka, yksityisen sektorin ylivelkaantuminen sekä riittämätön valvonta uusien rahoitusinstrumenttien käytössä. Toisin sanoen kyse ei ollut järjestelmän sisäiseen logiikkaan kuuluvasta välttämättömästä kriisistä, vaan tietoisesti toteutetuista päätöksistä: riskien annettiin kasvaa liian suuriksi.

Talouden medikalisaation kiistämätön vaikutus on ollut, että se on häivyttänyt nykyisestä talouden kielestä vastuun käsitteen. Palauttamalla taantumia ja kriisit passiivisesti sairauksiksi, joihin järjestelmä ajautuu luonnollisesti tietyn syklisen kehityskulun välein, medikalisaatio on häivyttänyt talouden teoriasta vastuullisen ja itseään määräävän toimijan – rationaalisen subjektin, joka on erottamaton osa länsimaista ihmiskäsitystä ja jonka olemassaoloon myös poliittinen järjestelmämme nojaa:

⁶ Ks. Alain Clément, ”The Influence of Medicine on Political Economy in the Seventeenth Century”, *History of Economics Review* 31 (2000), s. 1–22.

⁷ ”Katainen myöntää: Euroopan talous vältti niukasti romahduksen”, *Savon Sanomat* 8.9.2009.

DISCUSSION

uskomme siihen, että ihmiset pystyvät päättämään elämästään; uskomme, että he ovat vastuussa teoistaan. Siksi väitän, että ilman selkeää vastuun käsitettä emme pääse käsiksi finanssisektorin menneisiin, nykyisiin ja tuleviin kriiseihin: keskustelussa taantumasta pelkät tosiasiat eivät riitä, vaan tarvitaan myös *teoria*.

”Tein virheen”, myönsi Yhdysvaltain keskuspankin entinen johtaja Alan Greenspan edustajainhuoneen kuulustelussa lokakuussa 2008, ”sillä oletin, että pankit olisivat itse parhaita suojelemaan omia osakkeenomistajiaan”⁸.

Väite on harvinainen – ja esittäjänsä statukseen nähden yllättävä. Se on kuitenkin merkittävä avaus puheelle, joka pyrkii löytämään tilaa inhimillisen vastuun mekanismeille tilanteessa, jossa – kuten professori Lehtinen oivasti toteaa puheenvuorossaan – ”taantumisen alkamiseen vahvasti vaikuttanut finanssikriisi ei ole vielä paljoa muuttanut finanssialan toimintaperiaatteita”. ■

---

⁸ ”Greenspanista tuli syntipukki”, Taloussanomien 25.10.2008.